

## Psiholingvistički pristup figurativnom i bukvalnom značenju globalnih idioma kod izvornih govornika srpskog jezika

Rad ispituje brzinu obrade figurativnog i bukvalnog značenja globalnih idioma kod govornika kojima je srpski maternji jezik. Globalni idiomi predstavljaju ustaljene jezičke izraze sastavljene od najmanje dve reči koje imaju jedinstveno značenje. Ukoliko bi se u idiomu bilo koja od tih reči zamenila, značenje ne bi ostalo isto. Oslanjajući se na teoriju istaknutosti (engl. Graded salience hypothesis), koja tvrdi da se brže obrađuje ono značenje idioma koje je istaknuto datim kontekstom, sproveden je eksperiment u vidu zadatka čitanja slobodnim tempom, u kome se svaki od 10 korišćenih idioma javljao u tri različita konteksta – jedan je isticao figurativno, drugi bukvalno značenje idiomatskog izraza, a u trećem je u idiomu zamenjena poslednja reč kako bi se proverilo da li se brzina obrade idioma razlikuje od brzine obrade konstrukcije koja nije ustaljena. Dobijeni rezultati 36 ispitanika nisu pokazali statističku značajnost u brzini obrade figurativnog značenja nad bukvalnim, što ide u prilog teoriji istaknutosti. Međutim, dobijena je statistička značajnost u brzini obrade idioma sa istaknutim figurativnim značenjem nad neidiomatskim konstrukcijama u neutralnom kontekstu (po ispitanicima:  $F(2, 70) = 4.67$ ;  $p < 0.02$ ). Ovaj podatak ide u prilog hipotezi da su idiomi smešteni integralno u mentalnom leksikonu.

### Uvod

U ovom istraživanju ispitivano je da li kod maternih govornika srpskog jezika postoji razlika u brzini obrade idioma u zavisnosti od kon-

teksta koji ističe njihovo figurativno, odnosno bukvalno značenje.

Idiomi, drugačije poznati kao frazeologizmi, su ustaljene jezičke jedinice sastavljene od najmanje dve reči koje imaju jedinstveno značenje. Najvažnija osobina svih idioma jeste upravo njihovo preneseno, tj. figurativno značenje. Kako bi se neka konstrukcija mogla smatrati idiomom, ona mora da ispuni tri uslova – da bude ustaljena u jeziku (uz moguću zamenu reda leksema, a kod nekih idioma i zamenu same lekseme), da ima složenu strukturu (mora biti sastavljena od najmanje dve reči) i da ima jedinstveno značenje (Dragičević 2007: 24).

Po svom sastavu, idiomi mogu biti:

1. Predložko-padežne konstrukcije (npr. *skinitu do gole kože*);
2. Sintagme (npr. *Ahilova peta*);
3. Zavisne rečenice (npr. *kad na vrbi rodi grožđe*);
4. Nezavisne rečenice (npr. *zaigraće mečka i pred njihovim vratima*).

Matešić (1978: 214) navodi da postoje i porredbeni idiomi (npr. *lukav kao lisica*).

S obzirom na to da su u istraživanju korišćeni idiomi čije je preneseno značenje uslovljeno njihovom celokupnom strukturom, za ovaj rad važnija je podela idioma po značenju, i to na globalne i komponentne idiome. Globalni idiomi su oni kod kojih postoji uzajamna zavisnost među punoznačnim rečima koje ih čine. Ovi idiomi samo u celini (globalno) imaju svoje figurativno značenje – ukoliko bismo zamenili bilo koju reč u konstrukciji, idiom više ne bi imao isto značenje. Na primer, ako bismo u idiomu *probiti led* komponentu *led* zamenili rečju *sneg* ili bilo kojom drugom rečju, konstrukcija više ne bi imala preneseno značenje *skupiti hrabrost, ura-*

Luka Radičević (1998), Niš, Marina Držića 11, učenik 3. razreda Gimnazije „Svetozar Marković” u Nišu

MENTORI:

MA Miloš Košprdić, Filozofski fakultet  
Univerziteta u Novom Sadu

Milan Ninković, student prve godine Filološkog  
fakulteta Univerziteta u Beogradu

*diti nešto prvi*. Druga vrsta idioma, kada govorimo o podeli po značenju, jesu komponentni idiomi. Za razliku od globalnih, kod ove vrste idioma samo je deo konstrukcije nosilac prenesenog značenja, te zamena ostatka konstrukcije ne utiče na razumevanje idioma. Na primer, u idiomu *ne вреди ni prebijene pare* nosilac prenesenog značenja je komponenta *prebijene pare*, dok komponentu *ne вреди ni* možemo zameniti rečima *ostati bez*, a da se idiom ne promeni značajno (Dragičević 2007: 25).

Neki psiholingvisti tvrde da su figurativna značenja idioma u mentalnom leksikonu skladištena odvojeno od značenja samih reči koje ih sačinjavaju, s obzirom na njihovu ustaljenost u jeziku i govoru. Mentalni leksikon ili leksička memorija predstavlja specijalizovan kognitivni domen u kome su uskladištene reprezentacije svih reči koje govornik nekog jezika poznaje. Korišćenje jezika zasnovano je na pobuđivanju predstava reči u mentalnom leksikonu, pri čemu predstava ne obuhvata samo značenjske karakteristike reči, već i njena fonološka i morfološka svojstva (Dragičević 2007: 44–45). Prepoznavanje idioma i način na koji pristupamo njihovom značenju važni su za proučavanje mentalnog leksikona. Idiom se po strukturi sastoji od više reči, međutim, njegovo značenje je jedinstveno – ne dobija se kombinacijom pojedinačnih značenja reči koje ga čine. Prema tome, pretpostavlja se da idiomi imaju sopstvene reprezentacije u mentalnom leksikonu, ali njihova višočlana struktura pokreće pitanje na koji način su skladišteni. Najprihvaćenija hipoteza jeste da su idiomi skladišteni u mentalnom leksikonu kao celine, dakle, da pristup njihovom značenju podrazumeva pristup reprezentaciji idiomatskog izraza u celini (Klunover 2012: 6).

U psiholingvističkom pristupu razumevanju idioma jedno od važnijih pitanja jeste da li se u njihovoj obradi prvo aktivira bukvalno ili figurativno značenje. U istraživanjima ovakvog tipa sprovedenih kod maternjih govornika nekog jezika u vezi sa ovim pitanjem predložene su tri glavne teorije. Zastupnici prve, poznatije kao tradicionalna teorija (engl. Traditional theory), tvrde da bukvalno značenje idioma ima neopsporiv prioritet nad figurativnim. Ova teorija govori o tome da kao deca prvo usvajamo značenje pojedinačnih reči, te je jednostavnije iz men-

talnog leksikona pobuditi predstavu pojedinačnih reči koje čine idiom. Samim tim, potrebno je više vremena za obradu i aktivaciju figurativnog značenja datog idioma (Searle 1979: 130–132). Teorija direktne obrade (engl. Direct Access View), sa druge strane, kaže da bukvalno značenje nema nikakav prioritet nad figurativnim u razumevanju idioma. Naime, zastupnici ove teorije tvrde da se bukvalno značenje idioma uopšte ne aktivira pošto se iz mentalnog leksikona pobuđuje predstava idioma u celini, a ne predstave pojedinačnih reči koje ga čine. Za razliku od tradicionalne teorije, ova teorija zasnovana je na hipotezi da su idiomi skladišteni u mentalni leksikon maternjih govornika kao celine, te predstava datog idioma koja se pobuđuje ima samo figurativnu značenjsku karakteristiku (Gibbs 1984: 286–289). Poslednja teorija obrade značenja idioma jeste tzv. hipoteza istaknutosti (engl. Graded Salience Hypothesis). Po ovoj teoriji, prvo se obrađuje značenje koje je istaknuto kontekstom u kome se nalazi idiom, bilo da je ono figurativno ili bukvalno (Giora 1997: 187–194).

U srpskom jeziku do sada nije ispitivano da li se brže obrađuje bukvalno ili figurativno značenje idioma u datom kontekstu koji ta značenja naglašava, ali slična istraživanja sprovedena su kod izvornih govornika engleskog, poljskog i korejskog jezika. Rezultati ovih istraživanja mahom podržavaju hipotezu istaknutosti, ali javili su se i oni koji pokazuju bezuslovno bržu obradu bukvalnog nad figurativnim značenjem ili obrnuto. Ovo istraživanje metodološki je sprovedeno na sličan način, dok je glavna pretpostavka istraživanja da će se ipak figurativno značenje idioma obrađivati brže od bukvalnog, s obzirom da je Gibsovo istraživanje ovog problema kod izvornih govornika engleskog jezika pokazalo da bukvalno značenje nema nikakvu prednost nad figurativnim kada je reč o obradi značenja idioma (1984: 298–304).

Cilj ovog istraživanja bio je utvrditi da li se kod izvornih govornika srpskog jezika brže obrađuje bukvalno ili figurativno značenje u datom kontekstu koji ista značenja ističe. Merene su brzine reakcija na idiome u testu čitanja slobodnim tempom u tri različita konteksta za svaki idiom. Oslanjajući se na Gibsovo objašnjenje teorije direktnog pristupa značenju idioma (1984: 278–282), polazna pretpostavka ovog istraži-

vanja jeste da govornici usvajaju idiome kao ustaljene konstrukcije u svom maternjem jeziku, što znači da su oni skladišteni u mentalni leksikon kao celine. Kada se pobuđuje predstava nekog idioma ne pobuđuju se predstave pojedinačnih reči koje ga čine, već konstrukcije u celini, te se bukvalno značenje uopšte ne aktivira. Prema tome, očekuje se da će vreme obrade idioma u kontekstu koji ističe njegovo figurativno značenje biti kraće od vremena obrade idioma u kontekstu koji ističe njegovo bukvalno značenje.

## Pilot istraživanje

**Materijal.** Putem pilot istraživanja odabrani su idiomi koji su korišćeni u eksperimentu. Najpre su idiomi za eksperiment na osnovu učestalosti izdvojeni iz Frazeološkog rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika Josipa Matešića (1982). Prvobitno je izdvojeno 29 globalnih idioma, dakle, onih koji mogu imati i bukvalno i figurativno značenje u odgovarajućem kontekstu. Zatim je sproveden onlajn Google upitnik kako bismo dalje odabrali idiome koji će biti korišćeni u eksperimentu.

**Metod.** Upitnik je distribuiran kontrolisano i imao je 50 ispitanika sa područja Beograda, Vojvodine, dela Šumadije i zapadne Srbije. Zadatak ispitanika bio je da napišu značenje idioma, a onda i na skali od 1 do 10 ocene koliko često se sa njima sreću u svakodnevnom govoru.

**Rezultati.** Obradom rezultata upitnika izdvojeno je 10 idioma kojima su ispitanici tačno napisali značenje i koje su ocenili kao najučestalije. Ovi idiomi su nakon toga korišćeni u eksperimentu čitanja slobodnim tempom. Radi se o idiomima: probiti led, imati dugačak jezik, okrenuti drugi list, sedeti skrštenih ruku, biti na konju, pucati visoko, spustiti loptu, ostati bez daha, cvetaju (nekome) ruže i uhvatiti poslednji voz. Nabrojani idiomi su u upitniku bili ocenjeni minimalnom ocenom od 7.4, dok je najveća ocena iznosila 8.6 ( $M = 7.99$ ,  $SD = 0.43$ ). Ukoliko je ispitanik pogrešno napisao značenje nekog idioma, njegova ocena učestalosti tog idioma nije uzeta u obzir. Ovim je eliminisan mogući uticaj nepoznavanja određenih idioma na subjektivnu ocenu njihove učestalosti.

## Eksperiment čitanja slobodnim tempom

**Materijal.** U istraživanju je korišćen zadatak čitanja slobodnim tempom (engl. Self-paced reading test). Zadatak je sadržao 10 idioma prethodno odabranih na osnovu rezultata pilot istraživanja, a od kojih se svaki javljao u tri konteksta: sa idiomatskim značenjem, sa neidiomatskim, tj. bukvalnim značenjem, i u neutralnom kontekstu, u kome je poslednja reč idioma zamenjena rečju sa približno istom frekvencijom, istim brojem glasova, kao i istim rasporedom suglasnika i samoglasnika. Konteksti su bili forme dijaloga i sastojali su se od četiri reda, od kojih nijedan nije imao više od deset reči. Prva rečenica konteksta bila je uvodna u dijalog, tj. ostale tri rečenice. Svrha neutralnog konteksta jeste proveriti da li se brzina obrade bukvalnog, tj. figurativnog značenja idioma razlikuje od brzine obrade bilo koje druge rečenice. Naime, nepostojanje razlike u brzini obrade između idiomatske i neidiomatske konstrukcije značilo bi da idiomi nisu integralno smešteni u mentalnom leksikonu, te ne bi bilo svrhe utvrđivati kom značenju se prvo pristupa pri njihovoj obradi. Mereno je vreme obrade samo poslednje rečenice, koja je i u slučaju idiomatskog i u slučaju neidiomatskog konteksta glasila isto, dok se u neutralnom razlikovala samo u poslednjoj reči, kao što je već pomenuto. Ovim je izraz čije se vreme obrade ispituje održan konstantnim. Redosled prikazivanja stimulusa bio je nasumičan za svakog ispitanika. Primer konteksta iz eksperimenta (za idiom *ostati bez daha*) izgledao je ovako:

1. Idiomatski kontekst (akcentat je na figurativnom značenju idioma):  
Isidora se zahvaljuje mami za rođendanski poklon.  
„Hvala puno za iznenađenje koje si mi pripremila!”  
„Nadam se da ti se stvarno sviđa.”  
„Ostala sam bez daha!”  
Kontrolno pitanje: Da li je mama iznenadila Isidoru?
2. Neidiomatski kontekst (akcentat je na bukvalnom značenju idioma):  
Jovana i Marina se spremaju za maraton.  
„Marina, trčimo već deset kilometara!”  
„Još malo pa ćemo napraviti pauzu.”

„Ostala sam bez daha!”

Kontrolno pitanje: Da li Jovana i Marina igraju košarku?

3. Neutralni kontekst (zamenom poslednje reči napravljen je pseudoidiom):

Sneža priča o nedavno završenom mačevalačkom turniru.

„Jedini poraz na takmičenju mi je nanela Natalija.”

„Kako si izgubila od nje?”

„Ostala sam bez mača.”

Kontrolno pitanje: Da li Sneža trenira džudo?

**Procedura eksperimenta.** Eksperiment je izrađen u programu Open Sesame 2.9.7. i izgledao je tako što su se rečenice konteksta pojavljivale linearno. Na ekranu se pojavljivala prva rečenica konteksta, a ispitanik bi, nakon što završi sa njenim čitanjem, pritisnuo taster Space kako bi se na njenom mestu pojavila sledeća rečenica. Posle svakog konteksta ispitanik bi odgovarao na kontrolno da/ne pitanje, i to pritiskom na taster A (ukoliko je odgovor bio DA) ili L (ukoliko je odgovor bio NE). Pitanje je bilo u vezi sa kontekstom koji je prethodno pročitao i imalo je cilj da pokaže da li je ispitanik pažljivo čitao rečenice koje su se pojavljivale na ekranu pred njim. Najpre je ispitanicima dato uputstvo za učešće praćeno probnim primerima, dok je sam eksperiment imao dva dela. Prvi deo eksperimenta je bio kraći od drugog i sadržao je još probnih primera – u cilju da se ispitanicima da još malo vremena za navikavanje na test, smanji tenzija i time poveća tačnost njihovih odgovora na kontrolna pitanja. Drugi deo eksperimenta je sadržao 10 ranije izdvojenih idioma u po tri nasumično raspoređena konteksta. Maksimalno vreme koje su ispitanici imali za odgovor na kontrolno pitanje iznosilo je 150 ms, dok za pritisak na taster Space nisu imali ograničeno vreme. Između svaka dva konteksta bila je pauza u trajanju od 150 ms. Redosled prikazivanja konteksta bio je nasumičan za svakog ispitanika, kako bismo bili sigurni da određen raspored stimulusa ne utiče na brzinu obrade.

**Uzorak.** Uzorak je bio prigodan. U istraživanju je učestvovalo 36 ispitanika uzrasta između 15 i 23 godina. Svi ispitanici su bili polaznici i saradnici IS Petnica i monolingvalni, izvorni govornici savremenog srpskog jezika sa šuma-

dijsko-vojvođanskog dijalekatskog područja. U obradi podataka nisu uzeti u obzir rezultati svih ispitanika, već samo onih sa više od 90% tačnih odgovora na kontrolna pitanja.

**Nacrt.** U analizi je korišćen faktorijalni nacrt. Nezavisna kategorička varijabla imala je 3 nivoa: idiomatski, neidiomatski i neutralni kontekst. Zavisna numerička varijabla bila je vreme obrade rečenice iz konteksta koji sadrži idiom ili neidiomatsku konstrukciju sa zamenjenom poslednjom reči (u slučaju neutralnog konteksta), izraženo u milisekundama. U obradi rezultata urađena je jednofaktorska analiza varijanse za uparene uzorke po ispitanicima. Statistička obrada rezultata izvršena je u programu IBM SPSS Statistics 20.

**Rezultati.** Jednofaktorska analiza varijanse pokazala je statističku značajnost ( $F(2, 70) = 4.670; p = 0.012$ ). Post Hoc testovima utvrđeno je da se radi o statistički značajnoj razlici u brzini obrade figurativnog značenja ( $M = 1200, SD = 300$ ) nad brzinom obrade neidiomatske rečenice neutralnog konteksta ( $M = 1340, SD = 350$ ), dok za bukvalno značenje ( $M = 1290, SD = 420$ ) nije dobijena statistički značajna razlika.

Tabela 1. Vreme obrade figurativnog, bukvalnog i neutralnog značenja idioma po ispitanicima

Značenje	Vreme obrade (ms)			
	Min.	Maks.	Sred.	SD
Figurativno	794	1865	1200	300
Bukvalno	667	2244	1290	420
Neutralno	822	2079	1340	360

Tabela 2. Vreme obrade figurativnog, bukvalnog i neutralnog značenja idioma po stimulusima

Značenje	Vreme obrade (ms)			
	Min.	Maks.	Sred.	SD
Figurativno	1037	1467	1210	150
Bukvalno	1074	1732	1320	220
Neutralno	1125	1807	1350	210

## Diskusija i zaključak

Nasuprot pretpostavci da će figurativno značenje imati prednost u obradi nad bukvalnim, rezultati ovog istraživanja idu u prilog hipotezi istaknutosti, prema kojoj se brže obrađuje ono značenje idioma koje je istaknuto kontekstom, bilo da je ono figurativno ili bukvalno. Dakle, u istraživanju nije dobijena statistički značajna razlika u brzini obrade figurativnog nad bukvalnim značenjem globalnih idioma. Sa druge strane, pokazano je da se idiomatski izrazi u kontekstu koji ističe njihovo figurativno značenje brže obrađuju od neidiomatskih konstrukcija u neutralnom kontekstu. Dobijena razlika u njihovoj brzini obrade je statistički značajna i ipak ide u prilog hipotezi o integralnoj smeštenosti idioma u mentalnom leksikonu (Klunover 2012: 6), čime se potvrđuje drugi deo početne pretpostavke.

U ovoj oblasti psiholingvistike takođe se može ispitivati i brzina obrade figurativnog i bukvalnog značenja neke druge vrste idioma, kada govorimo o njihovoj strukturi. Zanimljive mogućnosti istraživanja postoje i u načinu usvajanja i razumevanja idioma kod dece.

## Literatura

- Dragičević R. 2007. *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Gibbs R. W. 1984. Literal Meaning and Psychological Theory. *Cognitive Science*, 8 (3): 275.
- Giora R. 1997. Understanding Figurative and Literal Language: The Graded Salience Hypothesis. *Cognitive Science*, 8 (3): 183.
- Klunover H. 2012. *Idiom Storage and the Structure of the Lexicon*. Tel Aviv: Tel Aviv University: Department of Linguistics
- Kweon Soo-Ok 2011. Is Literal Meaning Processed Before Figurative Meaning in L2 Idiom Processing. *Postech Korea: The Journal of Asia TEFL*, 8 (1): 63.
- Matešić J. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga
- Matešić J. 1978. O poredbenom frazemu u hrvatskom jeziku. *Filologija (Zagreb)*, 8.

Searle J. R. 1979. *Expression and meaning: Studies in the theory of speech acts*. New York: Cambridge University Press

---

Luka Radičević

## Processing Time of Literal and Figurative Meanings of Idioms in Native Speakers of Serbian

This paper examines whether native speakers of Serbian process figurative or literal meanings of global idioms more quickly. Global idioms are established language expressions consisting of at least two words. The meaning of the global idiom would not stay the same if one of the words was replaced. Global idioms are used in this research because they are the only type of idioms which can have both a figurative and a literal meaning when put into the appropriate context. Relying on the Graded Salience Hypothesis, which claims that the salient meaning in context (whether it is figurative or literal) is always processed more quickly, a self-paced reading experiment was conducted at Petnica Science Center. In this test, each of the 10 idioms occurred in three different types of context – one emphasizing its figurative and one its literal meaning, and one neutral context where one word in the idiomatic string was replaced, with the purpose of checking whether the figurative and literal idiom meanings are processed more quickly than any other non-idiomatic expression in the Serbian language. The experiment had 36 participants and its results did not show any statistical significance in the processing time of figurative over literal idiom meanings, which supports the Graded Salience Hypothesis. On the other hand, statistical significance was found in the processing of idioms in their figurative-biased contexts over non-idiomatic expressions (calculated by the respondents:  $F(2, 70) = 4.67$ ;  $p < 0.02$ ). This data could support the hypothesis that (global) idioms are stored in the mental lexicon as whole structures. ☹